

УДК 81.23 = 161

ББК 81.0

НАЙБІЛЬШЕ ЩАСТЯ У СВІТІ – ЧИСТЕ СУМЛІННЯ (ХАРАКТЕРИСТИКА СТИМУЛУ *СОВІСТЬ* ТА ЙОГО КОРЕЛЯТИВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

ТЕРЕХОВА Д. І.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена вивченню образів мовної свідомості українців, росіян, білорусів задля з'ясування етнокультурної специфіки внутрішнього світу носіїв близькоспоріднених мов. У роботі узагальнено результати психолінгвістичного аналізу асоціативних полів слів-стимулів *СОВІСТЬ* / *СОВЕСТЬ* / *СУМЛЕННЕ*, які репрезентують етнокультурну специфіку відповідних фрагментів образів світу українців, росіян та білорусів. Для структурування асоціативного поля в дослідженні використано “асоціативний гештальт”, за допомогою якого виявлено й проаналізовано ядро та периферію поля в кожній мові.

Ключові слова: образ світу, мовна свідомість, асоціативний експеримент, асоціативне поле, асоціативний гештальт.

The article deals with the study of images of language consciousness of Ukrainian, Russians, and Belarusians to determine the ethnic and cultural specifics of the inner world of media closely related languages. The paper summarizes the results of psycholinguistic analysis of fields of associative word-stimulus *СОВІСТЬ* / *СОВЕСТЬ* / *СУМЛЕННЕ* representing ethnic and cultural specifics of certain fragments of images of the world of Ukrainians, Russians and Belarusians. The “associative gestalt” has been used for structure of associative field. It has been used for detecting and analyzing of core and the periphery of the field in each language.

Key words: image of world, linguistic consciousness, associative experiment, associative field, associative gestalt.

“Найбільше щастя у світі – чисте сумління, найбільше нещастя у світі – сумління нечисте”, – цим висловом Сократа розкриває смисл поняття “сумління” (совість) український дослідник В. В. Жайворонко у праці “Знаки української етнокультури” [2, с. 587]. У такий спосіб автор наголошує на тому, що народ розуміє сумління насамперед як моральні принципи, погляди, переконання людини.

Російський учений Ю. С. Степанов, автор знакової праці “Константи: Словарь русской культуры” [7], репрезентує поняття “совість” у поєднанні з іншими поняттями: “моральний закон”, “мораль”. Акцентуючи увагу на визначенні совісті як внутрішнього почуття, автор зауважує, що це поняття за своєю суттю “внутрішнього” не може бути предметом опису ззовні [7, с. 750], через це більше уваги приділяє концептам “моральний закон”, “мораль”.

Для глибокого осмислення поняття “совість” у російській культурі автор апелює до етимології слова, його первинного значення: “розуміння, знання” [7, с. 750], наголошуючи на структурі відповідного концепту: знання, переконання в чомусь, щось, “дане ззовні людині як закон” [7, с. 750].

Для визначення цього поняття дослідник серед численних довідкових видань обрав словник В. І. Даля, у якому зазначено, що совість – це, передаючи мовою оригіналу, “[...] нравственное сознание, нравственное чутье или чувство в человеке; внутреннее сознание

добра и зла; тайник души, в котором отзывается одобрение или осуждение каждого поступка; чувство, побуждающее к истине и добру, отвращение ото лжи и зла; невольная любовь к добру и истине; природенная правда в различной степени развития” [7, с. 750]. Розмірковуючи над тим, чому за основу взято саме словник позаминулого століття, замислюєшся: чи це видання подає найбільш містке розуміння слова, що відбиває його сутність, чи у більш пізніх словниках слово ввбрало в себе ознаки іншої епохи, що певною мірою нівелює його первинний смисл? Узагалі яке місце посідає це основоположне поняття в системі ціннісних пріоритетів представників різних етносів, зокрема східнослов'янських?

Дослідження останніх десятиліть у багатьох галузях: філософії, етиці, соціології, психології, культурології, мовознавстві, – відбивають намагання вчених усебічно дослідити ціннісні орієнтири представників різних етносів. Цей факт підтверджують багато вчених, зокрема Л. К. Байрамова, автор аксіологічних фразеологічних словників російської, англійської, німецької мов, наголошуючи на тому, що аксіологія останнім часом набула значного поширення у сфери інших наук і “[...] пригортає увагу не лише філософів, соціологів, культурологів, політиків, а й лінгвістів. При цьому останні намагаються визначити, що потрібно вважати цінностями, що є їх протилежністю, як вони відображені у мові, як цінності пов'язані між собою, як співвідносяться з оцінкою тощо” [1, 3].

Культурні цінності у лінгвістиці інтерпретують як “[...] основу культурних установок; аксіологічні координати, крізь які представники різних етносів, національні спільноти сприймають і оцінюють явища об'єктивної реальності” [5, с. 280]. Національні цінності розглядають як аксіологічні орієнтири, які “визначають пріоритети духовного життя народу” [5, с. 86]. Ключові концепти кожної культури містять у собі ціннісні орієнтири, які створюють етноспецифічні концептосфери. Так, за спостереженнями В. М. Манакіна, британськими цінностями дослідники називають такі, як: дім, свобода, приватність, здоровий глузд, джентльмен, стриманість, “чесна гра”, традиція, почуття гумору; американськими цінностями – такі, як: свобода, рівність усіх перед законом, рівність можливостей, справедливість, досягнення на шляху до успіху, патріотизм, демократія, особливий моральний статус та місія Америки, турбота про інших, релігія, талант, сім'я, здоров'я; німецькими цінностями – такі, як порядок, точність, старанність, чіткість, сумлінність, правильність, родина, безпека, свобода, незалежність; російськими – душа, судьба, удаль, тоска, любов до батьківщини, свобода; українськими – такі, як любов, милосердя, чемність, ввічливість, шанування батьків, родинні стосунки, рід – основа духовного єднання нації, любов до рідної землі, праця, працелюбність, народоправство, вільнолюбство. [5, с. 86–110]. З огляду на зазначене вище, совість, основоположний складник моральної самосвідомості, “джерело моральних суджень людини”, за Сократом, “правдивий суд доброї людини”, за Аристотелем, не завжди визначається як пріоритетне аксіологічне поняття у сучасних етнокультурних спільнотах.

Водночас варто зазначити, що совість як багатоаспектне явище є предметом активного вивчення науковців у різних галузях: у філософії совість досліджували як соціокультурний регулятор (Стекланнікова С. В., 2001), її метасоціальні основи (Мастеров Д. В., 2014), її роль у розвитку особистості (Кириліна Т. Ю., 1999; Левина В. Н., 1988), у духовній та релігійній моральності (Дзекунов М. Є., 1972; Рукавишникова М. В., 2010), в історичному контексті західноєвропейської культури (Душин О. Е., 2006), у межах проблеми свободи совісті (Мінченко Т. П., 2011) тощо; останній аспект дослідження є актуальним також для юридичних наук, зокрема теоретико-правові основи і гарантії свободи совісті (Барнакевич, 1990; Бесарабов Г. Г., 2010; Тагаєв Т. Т., 1963; Тетерятников М. Ю., 2002), інститут свободи совісті та віросповідання, особливості її реалізації в умовах багатоконфесіональності (Льовіна А. О., 2003; Пушанський В. В., 2006; Сидоренков А. І., 2004; Шингарева Н. В., 2006); у психології

совість розглядається у структурі життєвих цінностей (Ван Хаоюй, 2013; Мустафіна Л. Ш., 2012), як фактор моральної саморегуляції особистості (Комаров В. В., 2004); в етиці – у вивченні моральних якостей людини в культурі (Кун Жуннянь, 2010); у мовознавстві переважно досліджувався концепт “совість” на матеріалі різних мов у когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах (напр.: Гучепшокова С. А., 2011; Заїка Т. В., 2010, 2011; Мусаєва Ш. Д., 2014; Радзівська Т. В., 1999; Степанов Ю. С., 2001; Шахманова Б. Г., 2008; Яндієва А. І., 2010), проте відомі й інші напрями досліджень, зокрема лінгвоаксіологічні дослідження фразеології (напр., Байрамова Л. К., 2011 тощо). Ми спрямували свої пошуки у бік вивчення фрагментів образів світу, що стоять за словом “совість”, у представників східнослов'янських народів з метою виявлення загальних та етноспецифічних рис образів мовної свідомості українців, росіян та білорусів. Ця розвідка є однією з багатьох спроб, здійснених у попередніх роботах, відтворити образи мовної свідомості представників зазначених націй задля з'ясування етнокультурної специфіки внутрішнього світу носіїв близькоспоріднених мов. Такий напрям досліджень на часі, оскільки у психолінгвістиці особливої актуальності набули міжкультурні зіставлення мовної свідомості представників різних народів.

Мовну свідомість, слідом за відомими психолінгвістами (С. Ф. Тарасовим, Н. В. Уфімцевою), розуміємо як сукупність образів свідомості, які формуються та вербалізуються мовними засобами, серед яких слова, словосполучення, асоціативні поля тощо. Фрагменти або образи реального світу зафіксовано в значеннях слів і можуть досліджуватися за допомогою психолінгвістичних методів.

Найбільш поширеним у психолінгвістиці методом дослідження мовної свідомості є асоціативний експеримент (вільний та спрямований). Залучення великої кількості респондентів та відповідного аналізу матеріалу робить його оптимальним для виявлення специфіки образів мовної свідомості представників певного етносу.

Теоретико-методологічною основою дослідження послужило учення О. М. Леонтьєва про образ світу і теорія сприйняття як суб'єктивне відбиття об'єктивної реальності.

Метою статті є репрезентація результатів зіставного психолінгвістичного аналізу асоціативних полів стимулів-корелятів СОВІСТЬ / СОВЕСТЬ / СУМЛЕННЕ у трьох східнослов'янських мовах, одержаних унаслідок проведення вільного асоціативного експерименту на початку ХХІ століття в Україні, Росії та Білорусі, задля виявлення загальних та етноспецифічних рис образів мовної свідомості представників трьох країн. Теоретичні та методологічні засади вивчення мовної свідомості представників різних культур, вироблені останнім часом у психолінгвістиці, надають можливість вивчати образи мовної свідомості, подані у вигляді асоціативних полів слів, які є вербальною репрезентацією мовної свідомості.

Матеріалом послуговували результати проведення психолінгвістичних експериментів на початку цього століття в Україні, Росії, Білорусі серед студентів вищих навчальних закладів (по 100 представників кожного етносу). Важливо, що ці молоді люди сформувалися як особистості в незалежних країнах, утворених на пострадянському просторі, мають світогляд і переконання, не підвладні ідеологічному впливу минувшини. Отже, нашою метою було виявлення ціннісних пріоритетів саме молоді, оскільки вона визначає майбутнє країн.

Т. В. Радзівська, відштовхуючись від філософсько-етичного розуміння совісті як здатності правильно оцінювати свою поведінку, наголошує, що мова представляє “це поняття набагато конкретніше – як активний чинник внутрішнього життя особистості” [6, с. 32]. За свідченням мовознавця, це поняття наявне в усіх слов'янських мовах, тоді як окремі європейські мови його не мають, зокрема французька та англійська мови. Совість (сумління) є “об'єктом внутрішнього світу людини, який не можна безпосередньо спостерігати. Цей світ створюється мовою завдяки засобам вторинної номінації” [6, с. 32].

Етимологія слова показує його давнє коріння: воно запозичене у слов'янські мови зі старослов'янської, є калькою давньогрецького слова й має співзвучні відповідники в більшості з них, зокрема й у східнослов'янських.

В українській мові, за твердженням Т. В. Радзівської, сумління “постає як живий індивідуальний внутрішній регулятор поведінки [...] Сферою дії сумління є сфера вчинків особи” [6, 32]. Очевидно, таке розуміння сутності цього поняття можна поширити й на російську та білоруську мови, спираючись на дані тлумачних словників.

Зіставлення словникових дефініцій довело, що значення цих слів у трьох мовах переважно збігаються. Отже, основними серед них є такі: 1) усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку перед самим собою, людьми й суспільством; 2) моральні принципи, погляди, переконання; сумління; 3) еталон поведінки, шкала моральних цінностей; 4) найчесніший та найвідповідальніший представник певного колективу, суспільства тощо. Збігаються й інші дрібніші значення: мати совість, муки (докори) совісті, іти проти совісті, на совість та ін.

Однак, як показує досвід аналізу асоціативних словників та матеріалів асоціативних експериментів, образи мовної свідомості, що стоять за тим чи іншим словом, у представників різних народів мають не лише багато спільного, але й суттєві відмінності, висвітлюючи всі “таїни” підсвідомого, виносячи наперед найбільш значущі для певного етносу саме в той історичний момент, на тому зрізі переваги, уподобання або навпаки – розпачі, незгоди, що й формують власне світобачення та світосприйняття. Матеріали асоціативних експериментів не лише фіксують образи мовної відомості, а й демонструють динамічні процеси, що в ній відбуваються відповідно до різних чинників. Отже, дійсно, мова – це “найточніший індикатор будь-яких змін колективної та індивідуальної свідомості, що зумовлені соціокультурними, технічними, економічними чинниками” [5, с. 113].

Розглянемо результати аналізу асоціативних полів стимулу *СОВІСТЬ* та його корелятивів в російській і білоруській мовах.

Асоціативні поля стимулів *СОВІСТЬ* / *СОВЕСТЬ* / *СУМЛЕННЕ*, отримані внаслідок проведення вільного асоціативного експерименту, містять по 100 реакцій, проте відрізняються вони кількістю асоціатів у них: 52 асоціати складають поле в українській мові, 67 – у російській та 53 – у білоруській мові. Найчастотніші асоціації подано в таблиці 1:

Таблиця 1

**Ядра асоціативних полів стимулів
СОВІСТЬ / *СОВЕСТЬ* / *СУМЛЕННЕ***

№	Українська мова	Російська мова	Білоруська мова
1.	<i>правда (10)</i>	<i>честь (9)</i>	<i>абавязак (7)</i>
2.	<i>чесність (9)</i>	<i>мучение (5)</i>	<i>чалавек (6)</i>
3.	<i>людина (6)</i>	<i>голос (3)</i>	<i>адказнасць (5)</i>
4.	<i>душа (5)</i>	<i>душа (3)</i>	<i>праўда (5)</i>
5.	<i>мораль (5)</i>	<i>мораль (3)</i>	<i>характар (5)</i>
6.	<i>мука (4)</i>	<i>справедливость (3)</i>	<i>якасць (5)</i>
7.		<i>стыд (3)</i>	<i>душа (4)</i>
8.		<i>характер (3)</i>	<i>чеснасць (4)</i>
9.			<i>годнасць (3)</i>
10.			<i>мараль (3)</i>
11.			<i>шчырасць (3)</i>

Найчастотнішими асоціаціями на даний стимул у респондентів-українців є реакції *правда (10), чесність (9)*, які пов'язують поняття совісті з найбільш значущими моральними цінностями та якостями людського характеру. Відповідні асоціації спостерігаємо також і в ядрі асоціативного поля цього стимулу в білоруській мові, проте дещо з нижчою частотністю: СУМЛЕННЕ – *праўда (5), чеснасць (4)*, що виражає таким чином ступінь їх актуальності для цих респондентів. Цей стимул білоруські респонденти співвідносять також з іншими чеснотами, зокрема *годнасць (3), шчырасць (3)*, які уособлюють найкращі риси характеру людини, що й виявляється у відповідних реакціях: СУМЛЕННЕ – *характар (5), якасць (5)*.

Відповідні реакції російських респондентів не є численними, отже не входять до ядра асоціативного поля, знаходяться у периферійній зоні, тому не відображені в таблиці, проте відповідне розуміння стимулу втілено в асоціації ядра *справедливость (3)*.

Російські респонденти пов'язують це поняття насамперед із честю (СОВЕСТЬ – *честь (9)*), іншою моральною чеснотою людини. Друга за частотністю реакція *мучение (5)* актуалізує значення “докори сумління”, яке підсилюється також реакцією *стыд (3)*, наголошуючи на моральних стражданнях, випробовуваннях особистості. Відповідне розуміння цього стимулу є характерним і для українських респондентів: СОВІСТЬ – *мука (4)*, щоправда, за частотністю ця реакція ближча до периферії.

Білоруські респонденти сприймають поняття совісті насамперед крізь усвідомлення обов'язку: СУМЛЕННЕ – *абавязак (7)*. Другу позицію займає асоціація *чалавек (6)*, наявна також в ядрі асоціативного поля української мови: *людина (6)*, що акцентує увагу на цінності людської особистості, її високих моральних якостях, яка має совість, отже, вирізняється своїми чеснотами. Зв'язок цього поняття з моральною людиною підсилюється також реакціями, які є в усіх трьох ядрах асоціативних полів: *мораль (5) / мораль (3) / мараль (3)*. У той же час, ці реакції характеризують совість як найскладнішу форму моральної самосвідомості, показник рівня соціальної зрілості, моральної сутності особистості. Інші асоціації – *душа (5) / душа (3) / душа (4)*, – також наявні в усіх ядрах асоціативних полів, акцентують увагу на тому “органі” людини, який є схованкою сумління, через яке людина спілкується з Богом, удосконалює свої моральні настанови, принципи.

Аналіз асоціативного поля в цілому проведено за методикою “асоціативного гештальту”, яка вже неодноразово була описана в попередніх роботах. “Асоціативний гештальт” надає можливість детально показати структуру поля та наповнення, що є важливим при міжкультурному зіставленні слів-стимулів. За визначенням Й.А. Стерніна, гештальт – це закріплений за словом цілісний образ, який “поєднує чуттєві та раціональні елементи, а також об'єднує динамічні та статичні аспекти відображуваного об'єкту або явища” [8, с. 37]. У сучасних роботах гештальт розглядають як образ, зразок, схему, структуру, особистість, фігуру. Ми використовуємо “асоціативний гештальт” як суцільний образ, що має чітку структуру у межах асоціативного поля.

Виявлені у ядрах асоціативних полів напрями асоціювання повною мірою розкриваються в “асоціативному гештальті” кожного з них, репрезентуючи структуру полів та ієрархію зон. Найпотужніші з них складають ядра гештальтів і подані в таблиці 2.

Таблиця 2

**Ядра гештальтів асоціативних полів стимулів
СОВІСТЬ / СОВЕСТЬ / СУМЛЕННЕ**

№	Українська мова	Російська мова	Білоруська мова
I.	“Якості характеру”, 16 %	“Ремінісценції”, 17 %	“Якості характеру”, 34 %
II.	“Ознаки”, 15 %	“Мораль, моральні якості”, 13 %; “Ставлення”, 13 %	“Ставлення”, 16 %

Отже, ядра гештальтів демонструють своєрідні моделі основних напрямів асоціювання, характерних для представників трьох етносів, що виникають при сприйнятті стимулу. Вони є неповторними для кожної мови. Деякі найбільші зони збігаються в окремих гештальтах: наприклад, зони “Якості характеру” в гештальтах української мови та білоруської мови, проте вони не тотожні, мають різний обсяг, що виражається в кількісних показниках (16 % та 34 %), а також якісне наповнення: *чесність (9), відповідальність (2), гідність (2), сумління (2) / адказнасць (5), чеснасць (4), шчырасць (3), дабрыня (2), абавязковасць, бездакорнасць, бездухоўнасць маральнасць, старанне* тощо. Так само помічаємо, що друге місце за обсягом у гештальтах російської та білоруської мов займають зони “Ставлення”, однак і вони мають риси відмінності у кількісному (13 % і 16 %) та якісному (*гарно, добре, на вагу золота, цінність / абавязак (7), даабро, дар, дапамагае, дзіва, доўг, недавер, непанятнасць, патребная, ценасць* тощо) складі. Отже, ця зона містить реакції, які мають оцінку у своєму значенні і безпосередньо вказують на цінність цієї чесноти.

Ядро гештальту російської мови суттєво відрізняється за своїм складом від інших. Крім зазначеної вище зони “Ставлення”, воно містить ще й такі зони: “Ремінісценції” (17 %) (*голос (3), замучила (2), спит (2), укор (2), молчит, мука, нациш, терять* тощо) і “Мораль, моральні якості” (13 %) (*честь (9), мораль (3), нравственность*). Отже, при сприйнятті стимулу *СОВЕСТИ* російські респонденти подають насамперед стійкі вирази, які безпосередньо мають ціннісну складову, оскільки є схованкою народного досвіду, моральних настанов. Виявлені у ядрах тенденції поширюються й на периферійні зони.

Результати зіставного аналізу асоціативних полів слів у повному обсязі відображено в таблиці 3.

Таблиця 3

**Зони гештальтів асоціативних полів
стимулів *СОВІСТЬ* / *СОВЕСТИ* / *СУМЛЕННЯ***

№ п/п	Зони гештальтів	Українська мова, %	Російська мова, %	Білоруська мова, %
1.	Якості характеру	16	7	34
2.	Ознаки	15	12	3
3.	Ремінісценції	10	17	–
4.	Мораль, моральні якості	8	13	9
5.	Люди	8	2	6
6.	Характеристики	5	4	4
7.	Душа	5	3	4
8.	Ставлення	4	13	16
9.	Порівняння	4	8	1
10.	Частини тіла	3	2	–
11.	Наявність	2	2	3
12.	Релігійні поняття	1	–	3
13.	Життя	1	2	–
14.	Вчинок	1	1	–
15.	Почуття	1	1	–
16.	Країна	1	–	–
17.	Психіка	1	–	–
18.	Правда	–	2	6
19.	Брехня	–	2	–
20.	Що дас	–	2	–

Продовження табл. 3

21.	Жанр літературного твору	–	1	–
22.	Ментальні одиниці	–	–	6
23.	Відсутність	–	–	2
24.	Гроші	–	–	1
25.	<i>Місце вияву</i>	–	–	1
26.	Правознавство (закон)	–	–	1
27.	Праця	–	–	1
Усього зон		17	18	17

Спільні і відмінні риси поданих гештальтів спостерігаємо у кількості зон у трьох гештальтах: в гештальтах української та білоруської мов вона однакова – по 17 зон, в гештальті російської мови їх трохи більше – 18 зон.

Окремі зони наявні лише в певному гештальті. Наприклад, зони “Країна”, “Психіка” є лише в гештальті української мови; зони риси “Брехня” (*ложь* (2)), “Що дає”, “Жанр літературного твору” – у гештальті російської мови; зони “Ментальні одиниці”, “Відсутність”, “Гроші”, “Правознавство (закон)” та інші – у гештальті української мови.

Суттєві відмінності спостерігаємо в обсязі зон, що визначає їхній рейтинг та місце в гештальтах і формує неповторну модель образів мовної свідомості, що стоять за стимулами СОВІСТЬ / СОВЕСТЬ / СУМЛЕННЕ у представників українського, російського та білоруського народів. Ще більшою мірою ці відмінності розкриваються у кількісному та якісному складі зон, у тому числі тих, які наявні в двох або в трьох гештальтах. Так, наприклад, зони “Характеристики” наявні в трьох гештальтах, мають приблизно однаковий обсяг (5 %, 4%, 4%), однак відрізняються за своїм наповненням: СОВІСТЬ – *чиста* (3), *велика, могутня* / СОВЕСТЬ – *молчаливая, моя, ответственная, чистая* / СУМЛЕННЕ – *чистая, відны, мая, патрэбная*; зони “Порівняння” мають більш суттєві розбіжності в кількісних показниках (4 %, 8%, 1%) і відрізняються за якісним складом: СОВІСТЬ – *динозавр, смкість, контролер, регулятор* / СОВЕСТЬ – *огонь* (2), *индикатор, кара, ловушка, мученица, надзиратель, палач* / СУМЛЕННЕ – *чарвяк*.

Таким чином, проведений аналіз асоціативних полів дав можливість виявити спільні й етнокультурні риси образів мовної свідомості, що стоять за стимулом СОВІСТЬ / СОВЕСТЬ / СУМЛЕННЕ у представників східнослов'янських народів. Кількісні показники вказують на схожість рівнів стереотипності реакцій на даний стимул респондентів-українців і білорусів, а в респондентів-росіян він є найнижчим, оскільки асоціативне поле стимулу СОВЕСТЬ охоплює найбільшу кількість різноманітних реакцій – 67.

Подібність асоціативних полів демонструють гештальти, які мають значну частину однакових зон і тому подібні за структурою, що зумовлене суспільно-історичним розвитком цих народів, близькістю культурних традицій.

Найбільші розбіжності виявлено: по-перше, у різній кількості зон у трьох гештальтах; по-друге, у наявності окремих зон лише в певному гештальті на відміну від інших; по-третє, у різному обсязі зон, що визначає їхній рейтинг та місце в гештальтах; по-четверте, у ядрах гештальтів; по-п'яте, у кількісному та якісному складі зон.

Це лише перший етап обробки експериментального матеріалу, який у подальшому буде доповнюватися результатами аналізу спрямованих асоціативних експериментів, що сприятиме більш повному відтворенню образів мовної свідомості представників трьох етносів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байрамова Л. К. Аксиологический фразеологический словарь русского языка: словарь ценностей и антиценностей / Луиза Каримовна Байрамова. – Казань : Центр инновационных технологий, 2011. – 360 с.

2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок . – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Заика Т. В. Образная система фразеологизмов, репрезентирующих концепт “СОВЕСТЬ” / Т. В. Заика // Фразеология, познание и культура. – Белгород : БелГУ, 2010. – С. 170–173.
4. Марковина И. Ю. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения “ассоциативного гештальта” текстов оригинала и перевода / И. Ю. Марковина, Е. В. Данилова // Языковое сознание и образ мира. – М. : Сарма, 2000. – С. 116–132.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : [навч. пос.] / В. М. Манакін. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 288 с.
6. Радзівська Т. В. Сумління й совість крізь призму української мови / Т. В. Радзівська // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 31–39.
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с.
8. Стернин И. А. Концепты и лакуны / И. А. Стернин, Г. В. Быкова // Языковое сознание: формирование и функционирование / [отв. ред. Н. В. Уфимцева]. – М., 1998. – С. 33–39.

Дата надходження до редакції 01.12.2015